

М.П. Шаламова. М., 1959. 8. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Х., 1995. 9. Марков А.Я. Об использовании заключений экспертов при допросе лиц, совершивших тяжкие преступления / Вопросы криминологии и криминалистики. Караганда, 1977.

Надійшла до редколегії 14.03.2001р.

*М.О. Головецький,
викладач каф. криміналістики
Нац. ун-ту внутр. справ*

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРЯМОГО ПІД ВІЗНАННЯ

Становлення і зміцнення України як правової демократичної держави, формування на її теренах повноцінного громадянського суспільства неможливе без суттєвого поліпшення діяльності всіх державних структур, в тому числі правоохоронних органів. Суспільство вимагає від своїх правоохоронців наведення порядку, ефективної боротьби зі злочинністю, особливо з її проявами в організованих формах. Основною складовою такої діяльності є слідча. Як справедливо зазначає академік О.М.Бандурка, - "... в центрі такої боротьби стоїть слідчий, призваний законом забезпечити притягнення до відповідальності винуватих у скоєнні злочинів і захистити від злочину законні інтереси особи і держави" [1, с.7].

Розкриття і розслідування злочинів обґрунтовано відносять до одного з специфічних і складних видів суспільної діяльності, оскільки вона здійснюється у строгій відповідності до норм Конституції, кримінально-процесуального законодавства та інших нормативних актів, а також тактичних рекомендацій, які розроблені на підставі законів і передової правозастосовчої практики.

У сучасному кримінальному процесі найбільш поширеними засобами збирання доказів є слідчі дії, серед яких пряме підтвердження для визнання є важливим процесуальним засобом встановлення тотожності об'єктів за їх ідеальними відображеннями. Таким чином, вона є одним із ефективних процесуальних засобів отримання доказової інформації під час розслідування кримінальних справ.

За результатами проведеного нами дослідження¹ пряме підтвердження для визнання застосовують у кожній третій кримінальній справі. На нашу думку, ефективність цієї слідчої дії могла би бути набагато більшою. Адже процес скоєння кожного злочину супроводжується утворенням різноманітних слідів на предметах матеріального світу та у свідомості людей. Завдання слідчого полягає в тому, щоби виявити такі сліди.

¹ Під час дослідження нами вивчено і узагальнено біля 400 кримінальних справ, що розглянуті районними судами м. Харкова та інших регіонів України.

"розшифрувати" їх, тобто, прочитати відображену у них інформацію та використати її для ототожнення об'єктів, котрі були задіяні в слідстворенні. Таким чином, пізнання події, що розслідується, здійснюється за допомогою матеріально зафіксованих відображень та уявних образів (слідів пам'яті людини).

Однією з причин, із-за яких слідчі відмовляються від провадження пред'явлення для впізнання, є небажання потенційних свідків і потерпілих брати участь у слідчій дії та підписувати будь-які документи. Своєю поведінкою вони аргументують по-різному: недовірою до правоохоронних органів, небажанням витратити особистий час, боятися помсти зі сторони обвинуваченого чи його прибічників. Враховуючи реальну здатність переважної більшості громадян України захистити себе та членів родини правовим шляхом, їх небажання сприяти розслідуванню злочинів можна зрозуміти. З цієї ж причини, певною мірою, можна вважати виправданою позицію слідчих. Основний їх аргумент зводиться до відсутності правових гарантій і реальних механізмів забезпечення учасників кримінального процесу.

Проаналізуємо стан справ з цієї проблематики у чинному законодавстві України. Відповідно до ст. 27 Конституції "... Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань" [2]. Зрозуміло, що конституційні норми в основному, носять декларативний характер. З метою їх практичної реалізації прийнято низку законодавчих актів.

Одним із них є Кримінально-процесуальний кодекс, в якому чітко зафіксовано, що " завданням кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, котрі беруть в ньому участь..." [3, Ст.2].

23 грудня 1993 р. Верховною Радою України прийнято Закон «Про забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві»[4]. У ст. 15 цього Закону передбачено можливість у випадку необхідності проводити пред'явлення для впізнання в умовах, які б забезпечували безпеку впізнаючого, наприклад, через затемнене скло, крізь яке видно лише в одному напрямку. Частково на теоретичному рівні ця проблема розглянута в дисертаційному дослідженні М.В Куркіна [5].

З метою практичного вирішення проблеми забезпечення безпеки свідків (потерпілих) у листопаді 1999 року нами запропоновано доповнити ст. 174 КПК п'ятою частиною такого змісту: «**На бажання особи, котра впізнає, пред'явлення для впізнання необхідно проводити в спеціально обладнаному приміщенні в умовах, за яких особа, котру впізнають, не може бачити того, хто її впізнає. Вона може бути ознайомлена з результатами слідчої дії відразу після її завершення. Прізвище, ім'я, по батькові і місце проживання особи, котра впізнає, в такому випадку повинні бути змінені**».

Про назрілу необхідність законодавчого закріплення такої норми засвідчує той факт, що 13 січня 2000 р. Верховною Радою України був

прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», відповідно до якого ст. 174 Кримінально-процесуального кодексу доповнена новою четвертою частиною такого змісту: «У виняткових випадках з метою забезпечення безпеки особи, котра впізнає, впізнання проводиться поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог, передбачених цією статтею. Про результати впізнання обов'язково повідомляється особа, котра пред'являлася для впізнання».

Тактика проведення пред'явлення для впізнання за таких обставин включає підготовку, основну частину та фіксацію результатів. Під час підготовки слідчий мусить визначити час і місце проведення пред'явлення для впізнання, підібрати учасників (помічника, щонайменше двох статистів, четверо понять, спеціаліста, який би фіксував технічними засобами хід та результати слідчої дії).

Під час основної стадії слідчий або його помічник розміщує статистів у тій частині приміщення, з якої неможливе візуальне спостереження.

Пізнаваному пропонується зайняти будь-яке місце серед статистів. Впізнаючий (особа, яка впізнає) повинен знаходитися в іншій частині приміщення, з якого умови спостереження були б адекватними тим, за яких він бачив підозрюваного під час скоєння події, що цікавить слідство. З метою забезпечення об'єктивності впізнання впізнаючого потрібно запрошувати з іншого приміщення по телефону або спеціальним сигналом з коридору. Принагідно зауважимо, що поняті мусять знаходитися в обох частинах приміщення для подальшого засвідчення всіх подій.

Вся процедура пред'явлення для впізнання та її результати відображаються у відповідному протоколі. Поняті скріплюють своїми підписами правдивість результатів впізнання, при необхідності висловлюють свої зауваження. Фіксувати хід слідчої дії бажано також відеореєстратором. На відеоплівці мають бути відображені всі події, які відбуваються в обох частинах приміщення. З результатами впізнання необхідно ознайомити пізнаваного відразу після закінчення слідчої дії. Цей факт також потрібно відобразити у протоколі.

По одному такому приміщенню необхідно обладнати в кожному районному відділі міліції, управлінні служби безпеки, районній прокуратурі, у районному (міжрайонному) й обласному судах. Порядок їх створення й обладнання можна регламентувати інструкцією, яку доцільно узгодити між відповідними відомствами: Міністерством внутрішніх справ, Генеральною прокуратурою, Міністерством юстиції і Верховним Судом.

Результати такого пред'явлення для впізнання слідчий оцінює відповідно до загальних принципів і правил оцінки доказів. Пізнаваний може бути ознайомлений з результатами слідчої дії за його бажанням. При цьому анкетні дані впізнаючого (тобто того, хто впізнає) необхідно змі-

¹ Поняття "пізнаваний" вжито для визначення особи, котру пред'являють для впізнання.

нити. З метою дотримання принципу гласності у кримінальному судочинстві справжнє прізвище, ім'я та по батькові впізнаючого слід повідомити понятим або захиснику обвинувачуваного, якщо він приймає участь у слідчій дії. Понятих і захисника необхідно попередити про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей про особу впізнаючого.

Принагідно зазначимо, що кожний засіб доказування і результати застосування того чи іншого тактичного прийому необхідно оцінювати за рівнем їх відповідності природі та сутності слідчої діяльності, а не лише бажанням активізувати її. Ефективність і якість слідчої діяльності необхідно підвищувати шляхом розробки та впровадження сучасних технічних засобів і тактичних прийомів, своєчасного внесення змін у кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, в якому слід закріплювати найбільш доцільну форму діяльності з розкриття та попередження злочинів.

Таким чином, основою подальшого вдосконалення слідчої діяльності має бути розкриття її природи та принципів, що відображають її сутність. Розслідування злочинів - це пізнання подій минулого за виявленими матеріальними й ідеальними слідами. Воно передбачає провадження слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, які б забезпечили збирання та дослідження доказової інформації з метою встановлення істини у кожній кримінальній справі. «Найбільшу загрозу збереженню доказів, - зазначає А.М.Ларін, - представляє не об'єктивний плин часу, а свідомо протидія зацікавлених у викривленні результатів розслідування осіб. Цим розслідування найбільше відрізняється від усіх інших видів пізнавальної діяльності» [6, с.45]. Важко не погодитися з наведеною думкою, зважаючи на різні форми та методи впливу обвинувачуваних на потерпілих та свідків. Зазначене обумовлює необхідність використання таких засобів і методів збирання інформації, які б компенсували або повністю нейтралізували негативні умови і труднощі у провадженні пред'явлення для впізнання.

У площині досліджуваної проблеми доречним буде відзначити, що в ряді європейських держав існують інші правила пред'явлення для впізнання. Аналіз доступних нам джерел дозволяє виділити низку особливостей, не характерних для вітчизняного законодавства [7, с.431]:

1. Особа, яка підлягає упізнанню, пред'являється разом з іншими особами, котрі не є подібними між собою. Загальна кількість пред'явлюваних значно більша, ніж у нашій практиці.

2. Люди пред'являються стоячи й під час руху, в спеціальній, добре освітленій кімнаті, біля стіни з виділеною шкалою зросту людини.

3. Впізнаючий схований від пред'явлюваних спеціальним дзеркальним склом і добре їх бачить.

4. Поняті не присутні, тому що це не передбачено законодавством.

5. Під час пред'явлення для впізнання підозрюваного або звинувачуваного може бути присутнім захисник, котрий розташовується біля нього.

6. Особа, яка проводить пред'явлення для впізнання, знаходиться в тому ж приміщенні, що і впізнаючий. Команди «увести пред'явлюваних», «змінити пози» й інші подаються ним через мікрофон.

7. Після заяви впізнаючого результати відразу не оголошуються.

Відповідно до законодавства Англії тактика пред'явлення для впізнання має такі особливості:

а) впізнання проводиться як у звичайній кімнаті, де пізнаваний може бачити впізнаючого, так і в спеціально обладнаному приміщенні, яке розділене склом, що дозволяє бачити тільки в одному напрямку;

б) пізнаваний і статисти повинні мати на собі ярлик з номером;

в) пізнаваний має пред'являтися у кількості не менше, ніж 8 чоловік, а у випадку, коли має місце групове впізнання, пізнавані повинні знаходитися в оточенні не менше, ніж 12 чоловік;

г) пізнаваному повинна бути надана реальна можливість залучити до участі в слідчій дії адвоката або захисника, котрі повинні розписатися в протоколі незалежно від їх бажання;

д) у спеціально обладнаному приміщенні, де пізнаваний не може бачити впізнаючого, слідча дія проводиться тільки у присутності адвоката чи захисника або фіксується на відеоплівку [6, с.427-429].

Ми вважаємо, що в законодавстві європейських держав є певні позитивні моменти, котрі доцільно було б запозичити і закріпити в Кримінально-процесуальному кодексі України. Особливу увагу привертають ті норми, які стосуються впізнання через затемнене скло, участі понятих і захисника в цій слідчій дії. В умовах, коли злочинність набула організованого характеру, а значну кількість злочинів скоюють законспіровані й технічно оснащені групи, ефективне розкриття злочинів неможливе без максимального використання передового досвіду вітчизняних і закордонних слідчих у виявленні і фіксації доказів.

Із сказаного вище, робимо висновок про те, що в новому Кримінально-процесуальному кодексі повинні бути закріплені такі правила пред'явлення для впізнання, які б усували прогалини у законодавстві, розширювали можливості слідчих і оперативних працівників щодо збирання і закріплення доказової інформації та гарантували безпеку осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві.

Список літератури: 1. Бандурка О.М. Слідчий - моя професія. Х., 2000. 2. Конституція України. 3. Кримінально-процесуальний кодекс. 4. Відомості Верховної Ради України, 1993. № 11. Ст. 51. 5. Куркін М.В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 1999. 6. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. М., 1996. 7. Beck'scher Ratgeber Recht /Gesamtred. Rainer Stephan. Bearb. von Michael Bartsch... - 3., uberarb. Aufl. Munchen: Beck, 1990. 8. Michael Zander. The Police And Criminal Evidence Act 1984. /Revised Second Editon/ London, Sweet & Maxwell, 1990.

Надійшла до редколегії 12.03.2001р.